

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 08.11.2023

Makale Kabul | Accepted: 11.12.2023

Atıf | Cite as: Oder Alizade (Kutluer), "Tamga Yazı İlişkisi Ve Türk Kağanlık Yazıtlarında Tamgaçılar", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), Aralık 2023, s. 187-202.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1387896>

TAMGA YAZI İLİŞKİSİ VE TÜRK KAĞANLIK YAZITLARINDA TAMGAÇILAR

Oder ALİZADE (KUTLUER)*

Öz

Tamgalar Türklerin dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimlerinde kullanılan, tüm yönleri ile önemli bir kimlik unsurudur. Tamgalarla ilgili araştırmalarda birçok durumlarda Tamgaların Türk yaşamında geçirmiş olduğu evrelere dikkat edilmemektedir. Bu da Tamgaların farklı dönemleri için yapılan yorumlarda bir sıra uyumsuzluklara ve anokronizmalara sebep olmaktadır. Araştırmada ilk olarak Tamgaların Türk kültür hayatındaki yeri ve geçirdiği üç ayrı evredeki anlamları örnekler üzerinden ele alınmıştır. İkinci aşamada Tamgalarla ilişkili olan Tamgaçı mesleği ve onun Türk yaşamındaki yeri üzerinde durulmuştur. Bengi taşlarda geçen birçok adlar, tanımlamalar günümüzde yeni anlamları ile farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu sözcüklerden biri de yazıtlarda geçen "Tamgaçı" ifadesidir. Kelime, Türk Kağanlık yazıtlarında kullanıldığı dönemden günümüze kadar kullanılsa da zaman içerisinde yerine göre farklı anlamları ifade etmiştir. Bunun sebebi de "Tamgaçı" sözcüğünün kökünü oluşturan "Tamga" kelimesinin Türkler arasında zamanla yazıyı ifade etmemesinden kaynaklanmaktadır. Tamga, Türkler arasında yazı olarak kullanımdan kalktığı için, Tamgaçılık da buna bağlı olarak yazı ile ilgili işleri icra eden meslek grubunu ifade eden bir kelime olmaktan çıkmış, yakın ve farklı anlamlar kazanmıştır. Türkbilim araştırmalarında "Tamgaçı" sözcüğü genel olarak "mühürdar, nişancı" şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak bu açıklama kelimenin geçirdiği üçüncü evredeki anlamı üzerinden yapıldığını düşündüğümüz bir yaklaşımdır. İleri sürdüğümüz fikirler içerisinde "Tamgaçı" sözcüğünün Türk Kağanlık yazıtlarında kullanıldığı ve söz konusu dönemdeki anlamı üzerine yapılan geleneksel yoruma itiraz edilmiş, Türk Kağanlığı zamanındaki sosyal ve kültürel hayatına uygun özgün anlamı ortaya çıkarmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken "Tamgaçı" sözcüğünün yazılı metinlerde ilk kullanıldığı yer olan Türk Kağanlık yazıtlarında ne anlamda kullanıldığı ve bir meslek grubu olarak Tamgaçıların hangi işleri icra ettikleri meselesi üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda "Tamgaçı" sözcüğünün geçtiği ilgili metinlerin bağlamı incelenecek, yazıtlarda geçen diğer meslek grubu adlarının Tamgaçı mesleği ile olan bağlılığı dikkate alınacaktır. "Tamgaçı" sözcüğünün anlamlandırılması doğrudan dönemin Türkçesi ve yazıtlarda ifade edilen sosyal yapı dikkate alınarak yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tamga, Damga, Tamgaçı, Türk Kağanlığı, Türk yazısı

* Doktora öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, oder.alizade.t.c@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9757-9634.

TAMGA WRITING RELATIONSHIP AND TAMGACHS IN TURKIC KHANATE INSCRIPTIONS

Abstract

Tamgas are important identity elements used in the way Turks perceive and make sense of the world. In many cases, research on Tamgas does not pay attention to the stages that Tamgas have gone through in Turkic life. This leads to a number of incompatibilities and anachronisms in the interpretations made for different periods of Tamgas. In the research, firstly, the place of Tamgas in Turkic cultural life and their meanings in three different phases were discussed. In the second stage, the Tamgaçı profession, which is related to Tamgas, and its place in Turkic life were emphasized. Many terms and definitions mentioned in the Bengi stones are used in different ways with new meanings today. One of these words is "Tamgaçı" mentioned in the inscriptions. Although the word has been used from the period when it was used in the Turkic Kaganate inscriptions to the present day, it has expressed different meanings over time. The reason for this is that the word "Tamga", which constitutes the root of the word "Tamgaçı", does not express writing over time among the Turks. Since Tamga ceased to be used as writing among the Turks, Tamgaçı, accordingly, ceased to be a word expressing the occupational group performing writing-related works, and gained close and different meanings. In Turkology researches, the word "Tamgaçı" is generally interpreted as "sealer, engagement officer". However, we believe that this interpretation is based on the meaning of the word in its third phase. Within the ideas we have put forward, the traditional interpretation of the word "Tamgaçı" as used in the inscriptions of the Turkic Khaganate and its meaning in the period in question has been objected, and we have tried to reveal its original meaning in accordance with the social and cultural life of the Turkic Khaganate. In doing so, the meaning of the word "Tamgaçı" in the Turkic Khaganate inscriptions, which is the first place where it is used in written texts, and the issue of what jobs the Tamgaçı performed as a professional group will be emphasized. At the same time, the context of the relevant texts in which the word "Tamgaçı" appears will be analyzed, and the connection of other occupational group names mentioned in the inscriptions with the Tamgaçı occupation will be taken into consideration. The interpretation of the word "Tamgaçı" will be made by directly taking into consideration the Turkic of the period and the social structure expressed in the inscriptions.

Keywords: Tamga, Stamp, Tamgaçı, Turkic Khaganate, Turkic script

Giriş

Türk dilindeki tanımlamalar ve sözcükler zamana ve mekâna göre farklı anlamlarda kullanılabilir. Kelimelerin çağlar içerisinde kazanmış olduğu yeni anlamları onların ilk kullanıldığı zamandaki anlamını bulmakta birsıra zorluklar meydana getirmektedir. Bu tür durumlarda çözüm odaklı bir metot olarak her sözcüğü kullanıldığı döneme göre anlamlandırmak gerektiği kanaatindeyiz. Özellikle mesleki isim ve unvanların döneme göre anlamlarının belirlenebilmesinde dikkat edilmesi gereken ilk husus meslek bildiren kelimenin türediği ismin ele alındığı dönemdeki anlamının ve yerinin belirlenmesidir. Bazı sözcükler anlamını yüzyıllar boyunca korumuş olsa da meslek, rütbe, sıfat vs. bildiren kelimeler yerine ve zamanına göre farklı veya benzer anlamlar kazanmaktadır. Eski Türk kültüründeki meslek, unvan, rütbe ve vd. tanımlamaların çağlar içerisinde farklılaşmasının belli başlı sosyolojik sebepleri vardır. Türk kültür hayatında sosyal, siyasi konum bildiren tanımlamalarda, rütbe, meslek ve unvanların anlamlarında farklılıkların ortaya çıkmasının sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

- a) Türklerin geniş coğrafyalara yayılması ve yayıldıkları bölgelerde farklı kültürlerle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olmaları.
- b) Türk boylarının birbirinden uzak bölgelerde olmaları ile aralarındaki lehçe farkının derinleşmesi.
- c) Çağlar boyu farklı siyasi teşekküller meydana getirmeleri.

Bu bağlamda incelenen “Tamga” ve “Tamgaçı” sözcükleri de ayrı ayrı tarihi dönemlerde farklı anlamlar kazanmıştır. Bu anlamları yerine göre yazı, ongun, her türden yazı işlerini icra eden kişi, hatt sanatçısı, yerine göre mühürdar, vergi çeşidi vd. şekilde sıralamak mümkündür. Tamga yazı ilişkisi Türk tamgalarının tüm evrelerinde var olmuştur. Tamgalar kullanıldığı ilk zamanlarda görsel ve fikri yazı olarak, sonraki aşamada tamga/harf olarak yazı ile olan ilişkisini korumuştur. Yani tamgalar, hayvanları ayırt edebilmek için hayvanların üzerine vurulduğu, mühür olarak kullanıldığı, kutsal bir ongun olarak görüldüğü ve harfler olarak dizilip metin biçiminde olduğu zamanlarda da yazı ile ilişkiliydi.

Tamga Yazı İlişkisi ve Tamgaların Kültür Hayatındaki Yeri

Türk Kağanlık yazıtlarında geçen “Tamgaçı” sözcüğünün, Tamga yazı ilişkisini ve Tamgaçılık mesleğinin daha iyi anlaşılabilmesi için Tamgaların Türk kültüründeki yerinin ve geçirmiş olduğu evrelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. “Tamga” sözcüğü günümüz Türkiye Türkçesinde “Damga” olarak ifade edilmektedir. Bengi taşlarda geçen özgün biçimi ise “Tamğa”dır. Tamgalar boy, soy mensubiyeti ve kutsallık ifadesi işaretleri olarak tanımlanmaktadır.¹ Tamgalar Türk kültür hayatında bir kimlik ifadesi idi. Bu kimlik yaşamın tüm safhalarında var olan farklı sosyal, siyasi kimliklerdi. Tamgaların boy tamgaları, boylar birliği tamgaları, etnik siyasi birlik tamgaları, sülale (yönetici hanedan) tamgaları, aile tamgaları, hükümdar tamgaları gibi farklı çeşitlerinin bulunması² söz konusu farklı kimliklere birer örnek teşkil etmektedirler. Türk lehçelerinde benzer şekillerde yaşamakta olan “Tamga” sözcüğü Türkçeden Rusça ve Moğolcaya da geçmiştir.³ Eski Türk toplumları inanc dünyalarını, kültürlerini, mitolojik tasavvurlarını tamgalarla ifade ediyorlardı dersek yanılmış olmayız. Çünkü “Tamga” yerine göre bir yaratılış miti, yerine göre ongun ve bir kültür ögesi idi. Türk yaşamının her safhasında Tamgalarla karşılaşabiliyoruz. Tamgalar, halılarda, atların üzerinde, bedenlerdeki dövmelelerde, taşlarda, giysilerin üzerinde ve insanların kullandıkları hemen hemen her şeyde yaşıyordu. Tamgalar ilk olarak metin yazısının olmadığı zamanlarda görsel ve fikri yazı olarak ortaya çıktı. Sayıları zamanla arttıktan sonra, tamgaların sıralanması ile yazı biçimini aldı. Ancak bu durum Tamgaların görsel ve fikri yazı olması özelliğini de yitirmedi. Tamgalar bazı durumlarda insan, geyik, keçi, kurt tasvirleri şeklinde görsel veya fikri yazı olmakla birlikte aynı zamanda tamga/harf olarak da taşlara işlenmişlerdir. Örnek olarak “Kuru Bakayar” yazıtında, ok atan insan, ayak üstünde durmuş tek insan, geyik, keçi vd.

¹ R. Duran, “Motiflere Dönüştürmüş Türk Damgaları-Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt, 13. Sayı, 23. 2019, s. 681.

² D. Kırdıralı, G. Babayar, *Türk Bengü Taşı: Şiveet Ulaan Damgalı Anıtı*, Astana, 2015. s. 10, 11.

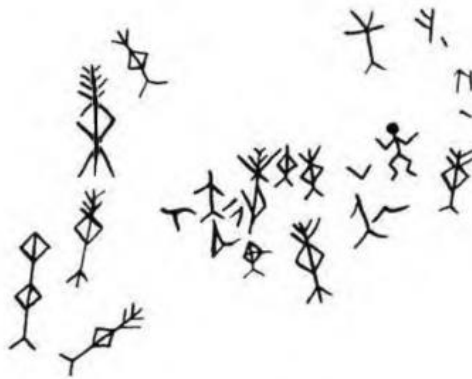
³ F. Toprak, “Defter-İ Cengiz-Nâme’ e Boy Nişanları ve Damgalar” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 556.

canlılar tasvir edilmiş ve aynı zamanda tamgalarla da yazı yazılmıştır.⁴ Taş üzerine tamgalarla yazılan ifade ise “𐰃𐰆𐰇𐰈 - Kut Çor” olarak okunmaktadır. Bu yazıdaki tasvirler içerisinde ayaküstünde durmuş er kişi çizimi ve onun yanında da er kişiyi ifade eden “𐰃” - er tamgasını görmekteyiz. Bu yönüyle aşağıdaki tasvir tamgalarının ilk kullanıldığı görsel, fikri yazı biçiminden harf-tamga biçimine geçişi gösteren önemli bir ayrıntı içermektedir.

Tablo, 1. Kuru Bakayır I. Yazıtı

Tamgalar, insanların yaratılışla ilgili ilk tasavvurları, ilkel inançları ile ilgili çizimlerden evrilerek ortaya çıkmıştır. Çizimlerin gelişmesi zamanla daha belirgin ongunların, resimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örnek olarak, aşağıda verilen Kazakistan’da İrtiş havalisinde Tunç çağına ait granit kaya üzerine çizilmiş görseller⁵ bulunduğu bölgede Tamgaların henüz belirgin ongunlara, harf tamgalara dönüşmediği bir evrenin habercisidir. Sonraki aşamada ise mükemmelleştirilmiş ve biçimlendirilmiş çizimler harf tamgalarına dönüşmüştür.

Tablo, 2. İrtiş nehri kıyısında granit taş üzerindeki görseller

⁴ R. Alimov, *Tanrı Dağı Yazıtları- Eski Runik Türk Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*, Konya, 2014, s. 223.

⁵ A. С. Аманжолов, *История И Теория Древнетюркского Письма*, Алматы, 2003, s. 269.

Tamgalar gelişim evrelerinde heraldik (damga-arma), dini (damga-kutsal sembol), hukuki (damga-faksimile), günlük hayatta (damga-süs) işlevlerini görmüşlerdir.⁶ Bu gelişimlerin bir sonraki evresi olarak da harf, yazı işlevini görmüştür. Tamgalar harf, yazı işlevi gördükleri zamanda bile gelişimler devam etmekteydi. Bunun durumun en belirgin örneği aynı sesi veren tamgaların farklı bölgelerde değişik estetik biçimlerde yazılabilmesidir. Vasilev'in araştırmasında tamgaların ayrı ayrı bölgelerdeki farklı grafik biçimleri sistemli bir şekilde gösterilmiştir.⁷ Tamgaların gelişim evresi harf işlevini yerine getirmekle bitmemiştir. Bunun sebebi ve geldiği son sonuncu evresi araştırma sürecinde aşamalı olarak açıklanacaktır. Tamga, Türk yazısının esasını oluşturmakla birlikte Türk yazısının da adını ifade etmektedir. Tamga yazı ilişkisi konusunda yazının tamgalardan değil de, tamgaların yazılardan türediğine dair görüşün⁸ aksine Türk yazısının tamgalardan türediği fikri daha isabetli gözükmemektedir. Daha açıklayıcı bir şekilde ifade edilecek olursa şöyle denilebilir; Tamgaların her biri ilk zamanlarda yalnızca bir fikri, alameti, eşyayı simgelemektedir. Türkler arasında tarihinin kesin olarak belirlenemediği metin yazısı geleneğinin ortaya çıktığı zamanda ise Tamgaların, yani harflerin sıralanması metin yazısını oluşturmuş oldu. Bu sebeple Tamgalar Türklere ait alfabe olmakla birlikte, Türk alfabesinin, yani yazısının da adıdır. Yazının Tamgadan türediğini ifade ederken de kastedilen husus budur. Bununla birlikte Tamgalar günümüzde yazdığımız Latin harfleri olarak yan yana sıralandığı zaman da, Tamga olma mahiyetini ve Tamga adını kaybetmemiş oluyordu. Zira, yan yana sıralanan harfler yine Tamgalardan ibaretti. Görsel ve Fikri yazının ifadesi olan Tamgaların metin yazısına dönüşmesi sonraki gelişimin bir ürünüdür. Türk tamgalarının ifade ettikleri anlam da bunu ispat etmektedir: Ant tasını simgeleyen ☺ – Ant tamgası, Ok'u simgeleyen ↓ – Ok tamgası, yarım Ay'ı simgeleyen ⑆ – Ay tamgası, dolun Ay'ı simgeleyen ○ – Ay tamgası, Ev'i simgeleyen ✠ – tamgası, Ok atmayı simgeleyen ⚡ – At tamgası, Ot'u simgeleyen ⚙ – Ot tamgası, Kağanlık tamgası olarak anılan ilk oluşum biçimi ile Türk inancında önemli yeri olan geyiği veya keçiyi simgeleyen ⚡ – Ök tamgası, Süngüyü simgeleyen | – Es tamgası, sağa doğru yan yatırıldığında Sabanı simgeleyen ⚡ – As tamgası, vd. yazının Tamgalardan türemiş olduğunu göstermektedir. Diğer tamgaların da Türk yaşamında ve inanç sisteminde kendi anlamları vardır. Ancak eski Türk inancında ve yaşam biçiminde bazı anlayışlar zamanla unutulduğu için bu anlayışları ifade eden diğer tamgaların görsel, fikri anlamını açıklamak oldukça zor bir durum oluşturmaktadır. Yani her bir tamga mutlak şekilde eski Türk inancında, Türklerin dünyayı, yaşamı algılama biçimlerinde bir şeyi ifade etmişlerdir. İlk biçiminde görsel ve fikri yazının ifadesi olan tamgalar harf olarak kullanıldığı ve metin yazısına dönüştükleri zamanda da ifade ettikleri anlayışlara ve eşyaların adlarına uygun ses değerlerini, harf karşılıklarını ifade etmişlerdir. Yani, yukarıda da gösterildiği gibi gökteki Ayı ifade eden tamgalar **ay-y**, evi simgeleyen tamga **ev-v**, oku simgeleyen **ok-k**, atılan oku simgeleyen **at-t**, süngüyü simgeleyen **es-s** seslerini vermiştir.

⁶ O. Karatayev, K. Janıbekova, "Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonlar)", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat Ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, 2016, S. 170.

⁷ Д. Д. Васильев, *Графический фонд памятников тюркской рунической письменности азиатского ареала*, Москва, 1983, s. 88-148.

⁸ M. Tezcan, "Eski Türklerde Damga", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 1990. s. 33.

Tamgaların Türk yaşamının her safhasında olması, yalnızca Türklerin yazıya verdikleri değer ölçüsü olarak açıklanabilir. Büyük Türkistan'ın bozkırlarında, dağlarında, kayalara, taşlara işlenmiş tamgalar aslında geniş bir coğrafyada yaşayan halkın belli bir ölçüde okur yazar olduğunu göstermektedir. Söz konusu okur yazarlık yerine göre görsel ve fikri yazı ile, bazı bölgelerde ise tamgaların sıralanması ile oluşan metin yazısı ile yapılmaktaydı. Tamgaların yoğun olarak yaşadığı dönemlerde ortalama bir Türk hem kendi boy tamgasını, aile tamgasını, ait olduğu ilin hükümdarlık tamgasını, kendi hayvanları için kullandıkları tamgaları, yaratılışla ilgili tamgaları ve aynı şekilde çevre boyların kullandıkları bu türden vd. tamgaları bilmekteydi. Bu da yazı işleri ile ilgilenmeyen aşağı yukarı her kişinin bile hiç değilse yirmi, yirmi beş tamga bileceğini göstermektedir. Sertkaya'nın doğrudan konu üzerine yapmış olduğu araştırmasının sonucunda Türklerin hayatında tamgaların yeri ve buna bağlı olarak okur yazarlık durumu bu şekilde açıklanmaktadır:

“Türkler çok geniş bir coğrafyada eğitim, öğretim yaptılar. Çünkü yazı, bu taşların, söylediğim malzemenin dışında parada, bardakta, tabakta, çanakta, küpede, yüzükte, bilezikte, kılıcın, bıçağın kabzasında, tabip generalin kemer tokasında, atın geminde, yani günlük hayatta kullanılan nesnelere üzerine yazılarak kullanıldığına göre, süs için yazılmış olması mümkün olmaz. Demek ki, o halk, bunu okuyor ve yazıyordu, günlük eşyalarında kullanıyordu. Daha sonra Uygur devrinde biz Uygur okullarının listesini bulduk. 23 tane Uygur okulunun listesi olduğuna göre, pek muhtemel ki, Göktürklerin de böyle okulları vardı ve bu harflerle eğitim yapıyorlardı.”⁹

Tamga sözcüğü zamana ve mekana göre birbirinden çok farklı anlamları ifade etmiştir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'de (DLT) “Tamga” sözcüğünün mühür anlamından yola çıkarak, sözcüğün özgün anlamını ve Bengi taşlarda geçtiği yerlerdeki karşılığı da “mühür” olarak yorumlanmaktadır. Aslında burda bir çeşit anakronizma söz konusudur. Bir kelimenin, terimin sonraki dönemde kazanmış olduğu anlamını daha erken tarihi dönemlere ait etmekten kaynaklanan bu anakronizma hatası ile aradaki kültürel, sosyal, siyasi değişiklik ve geçen zaman aralığı dikkate alınmamaktadır. XI. yy.'a ait olan DLT'de “Tamga” şu anlamlarda geçmektedir: Tamga - Hakan vb. kimselerin tamgası, denizlere, göllere akan su kolu, denizin koy kısmı,¹⁰ Tamgala - yazıya mühür vurmak.¹¹ Bunlarla birlikte Tamga sözcüğünün “küçük ibrik” ve “küçük sofrası” anlamlarında da kullanıldığı belirtilmektedir.¹² Kelimenin “küçük ibrik” ve “küçük sofrası” anlamları ifade etmesinin sebebi ise DLT'de, söz konusu eşyaların “tamgalı” olmasından kaynaklanmaktadır. Açıklamaya göre; “han, ibriğini ve özel sofrasını tamgalardı, bu sebeple şarap bir kişilik, yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya tamgalık dendi.” Tamga sözcüğünün sadece DLT'nin yazıldığı dönemdeki Türkçede bile farklı ve birbirine uzak anlamları olduğunu görmekteyiz. Bu durumdan ne anlamamız gerekmektedir? Türkçedeki bir sözcük yerine ve kullanım biçimine göre farklı anlamlar ifade edebilir. Bu durum, sözcüklerin daha farklı Türk lehçelerinde ve ayrı ayrı dönemlerde daha farklı anlamlar kazanmasına sebep olabiliyor. Böyle bir durumda Tamga sözcüğünün

⁹ O. F. Sertkaya, “Eski Türkler Okur Yazar mıydı?”, *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2001, s. 37.

¹⁰ *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Haz., A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu, Ankara, 2015, s. 184.

¹¹ *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 489.

¹² *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 229.

XI. yy. ürünü olan DLT'deki sadece “mühür” anlamına bakıp da, VI.-VIII. yy.'lara ait metinlerde Tamga sözcüğünü mühür, Tamgaçı mesleğini de ilk kullanıldığı dönem için “Mühürdar” olarak anlamlandırmak ne kadar isabetlidir? DLT, “Tamga” sözcüğünün neyi ifade ettiğini, sözcüğün özgün mahiyetini aslında eserin ilk başlarında açıklamaktadır. Eserde yirmi iki Oğuz Türkmen boyunun simgelerini açıklarken her boyun simgesini birer “Tamga” ile göstermektedir. Bu Tamgalar, bir devlet görevlisinin taşıdığı devlet mühürü değildir. DLT'de de ifade edildiği üzere “bu alametler onların at ve hayvanlarının tamgasıdır. Hayvanları birbirilerine karıştırdıkları zaman her boy kendi hayvanını bu tamga ile tanır.”¹³ Açıklamadan da görüldüğü gibi bir çobanın atın, koyunun üzerine çizdiği Tamgalar, yani harflerdi. Bu gelenek hayvancılığın olduğu Anadolu ve Türkistan coğrafyasında, hâlâ daha yaşamaktadır. Değişen tek şey hayvanların üzerine yazılan harflerin, işaretlerin farklı olmasıdır. Elbette bu Tamgalar bir boyun mühürünü, nişanını ifade ediyordu. Ama bu mühürü, nişanı, tamgayı, yazıyı ata, koyuna yazmak için “Mühürdar” olmaya gerek yoktu. Ya da hayvanları tamagalayan çobanlar mühürdarlar değildiler. Elbette onlar “Tamgaçı” da değildiler. Koyunun, atın üzerine Tamga çizmek bir çobanı “Tamgaçı” yapmaz. Sözlükte hayvanların üzerine vurulmuş tamgaların birer devlet mührü olmadıkları da açık bir şekilde görülmektedir. Zira boyların söz konusu alamet ve nişanları hayvanlar üzerindeki alamet ve nişanlar olarak açıklanmaktadır. Hayvanların üzerine vurulan boy tamgalarına baktığımız zaman onların her birinin Yenisey ve Orkun kıyılarındaki Bengi taşlarda olan Türk yazısının, yani tamgalarının farklı ve benzer biçimleri olduğunu görüyoruz. Aşağıdaki tabloda DLT'de kaydedilen Oğuz Türkmen boylarının Tamgaları yer almaktadır.¹⁴

			
Alkaevli	Ala Yandı	Ayar	Bayat
			
Bayındur	Bezelli	Büzdüz	Cavuldur
			
Cepni	Dodurga	Döğer	Eymür
			
İadır	Karaevli	Kaya	Kauk
			
Pecenek	Sahur	Yazur	Yava
			
Yüreğir			

Tablo, 3. 22 Oğuz boyu tablosu

¹³ *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 28.

¹⁴ B. Çelik, & M. Kıldıroğlu, “Osmanlı Döneminde Urfa ve Çevresinde Oğuz Damgaları”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa (Osmanlı Belge Ve Kaynaklarında Urfa IV.)*, Ed., K. Şulul., vd. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2018, s. 140.

Oğuz Türkmen boylarının hayvanları için kullandıkları bu tamgalar bir zamanlar Bengi taşlarda yazı için kullanılan tamgaların/harflerin eklemeler ve değişiklikler yapılarak ve aynı zamanda farklı anlamlar kazanarak nişanlara, mühür tamgalarına evrilmiş biçiminden başka bir şey değildir. Farklı anlamları ve değerleri ifade etmesi ihtimalini de göz önünde bulundurarak Oğuz Türkmen boylarının hayvanları için kullandıkları tamgaları yazı olarak kullanılan tamgalarla/harflerle şu şekilde örneklendirebiliriz:

Bayat boyunun Tamgası, Yenisey'deki “**𐰽**” - “**k, ç, s**” tamgaları/harfleridir.

Döger boyunun Tamgası, Orhun'daki ters “**𐰽**” - “**b**” ve “**𐰽**” - “**s**” tamgalarıdır.

Avşar boyunun Tamgası, Yenisey'deki “**𐰽**” - “**ç**” ve Orhun'daki “**𐰽**” - “**p**” tamgalarının birleşimidir.

Karaveli boyunun Tamgası, Orhun'daki “**𐰽**” - “**aş**” ve Yenisey'deki “**𐰽**” - “**at**” tamgalarının benzer biçimidir.

Dodurga boyunun Tamgası, Yenisey'deki “**V**” - “**o/u**” tamgasının ters ve düz biçimleridir.

Kınık boyunun Tamgası, Yenisey'deki “**𐰽**” nazal - “**n**” tamgasının benzer bir biçimidir.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere DLT'de gösterilen boy tamgaları, Türk tamga/harf yazı sisteminin nişan, simge veya tamga-mühür olarak kullanımından başka birşey değildirler. Bu durumda Tamganın üç ayrı gelişim evresinden söz etmek mümkündür:

I. Heraldik (damga-arma), dini (damga-kutsal sembol), hukuki (damga-faksimile), günlük hayatta (damga-süs) işlevlerini görmüşlerdir. Tamgalar ilk aşamadaki tüm anlamları ile birlikte Türk inanç sistemi ile ilişkili oldukları için inanç yönünden kutsallıkları vardı. Bu aşamanın Türkler arasında taş, deri, kağıt vd. eşyalar üzerinde metin yazısının yaygın olmadığı veya daha geçilmediği dönem olsa gerekir.

II. Tamga/harf, metin yazısı işlevini görmüştür. Bu dönem Türklerin tamgaları metin yazısı olarak kullandıkları dönemdir. İlk maddi örneği ise Esik (M. Ö. V. yy.) kurganından bulunmuş iki satırlık yazı örneğidir.

III. Tamgalar/harfler Türkler arasında yazı olarak kullanımdan kalktığı zamanda ise ilk haline geri dönmüş oldu. Yani eskisi gibi görsel ve fikri yazının bir ifadesi olarak, nişan, simge, arma veya farklı anlayışları ifade etmeye başladı. Ancak bu sefer değişen kültür ve inanç boyutları sebebiyle artık Türkler arasında ilk ortaya çıktıkları zamandaki kutsallıklarını tüm yönleri ile korumamaktaydı.

Türk Tamgalarının geçirmiş olduğu üç ayrı evre göz önünde bulundurulduğu zaman tamga-yazı ilişkisi daha iyi anlaşılacak olacaktır. Tamgaların geçirmiş olduğu bu üç ayrı evrede sözcüğün anlamı da mahiyetine uygun olarak değişmekteydi. Yani ilk evrede kullanım amacı farklı olduğu için anlamı da ister istemez ona göre şekillenmişti. Bu anlam sonraki evreler için mahiyetini değiştirmiş oluyordu. Tamgaların son evriminde, Tamga sözcüğü anlamı da bu sebeple doğal olarak harfleri ifade eden bir kelime olmaktan çıkmış yeni evriminin mahiyetine uygun olarak, nişan, mühür, simge vd. anlamlar kazanmıştır. Tamgaların son evresindeki anlamı üzerinden yola

çıkarak onu önceki evrelerdeki anlamını da bu şekilde açıklamak metot olarak uygun olmayacaktır. Tamga sözcüğünün Bengü taşlardaki anlamı açıklanırken de bu hususa dikkat edilmemesinden kaynaklanarak sözcüğün kelime anlamı orada da “nişan, mühür” olarak aktarılmıştır. Bu sebeple yazıtlarda geçen “Tamgaçı” mesleğinin de yine “nişancı, mühürdar” olduğu düşünülmüştür. Tamgaların yazı olarak kullanımdan kaldığı ve artık yalnızca nişan, simge, mühür olarak kullanıldığını Türklerin olduğu her yerde görebiliyoruz. Aşağıdaki tabloda da Tamgaların üçüncü evresinin bir ürünü olarak Türkistan’da olduğu gibi Türkiye’de de tamgaların hayvanları ayırmak için kullanıldığını görebiliyoruz.¹⁵ Türkiye’de bulunan tamgalar da yine DLT’de verilen tamgalar gibi Türk tamgalarının/harflerinin izlerini taşımaktadır. Buradaki tamgalar da bir sıra tamgaların farklı veya benzer biçimini oluşturmaktadır. Anadolu’da da Türkistan’daki sürece benzer olarak bir zamanlar harf olarak kullanılan tamgaların nişan, mühür tamga ve simgelere evrildiğini görmekteyiz. Örnek olarak: soldan sağa doğru bakıldığında yukarıdan üçüncü sıradaki mühür-tamgasının, Yenisey’deki “↑” - Ok harf-tamgası, onun altındaki ters Ok mühür-tamgasının, nişanının Orhun’daki “↓” - Ok tamgası, en alt sıradaki ilk tamganın Yenisey’deki “X” - e/a tamgası olduğunu görüyoruz. Bunlarla birlikte, birinci sıradaki üçüncü, en alt sırada ikinci tamganın da yine Türkistan’da kayalara veya eşyalara işlenen ongunlarla, tamgalarla¹⁶ aynı olduklarını görmekteyiz.

Tablo, 4. Sinop’ta bulunan ve Atlar için kullanılan Tamgalar

DLT’de Oğuz boylarının hayvanlarını ayırmak için kullandığı tamgalar, artık tamganın Türkler arasında yazı olarak kullanımdan kaldığı zamanlardır. Tamgalar yazı olarak kullanımdan kalktığı için, artık nişan, simge veya mühür olarak kullanılmıştır.

¹⁵ Y. C. Galata, “Türk Damgalarına Anadolu’da Bir Örnek: Harran Ulu Camii”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal of Eurasian Inquiries* 11, 2. 2022, s. 149.

¹⁶ С. А. Яценко, Е. А. Смагулов, *Знаки Городищ Чача. Тамги Доисламской Центральной Азии*, Ответственный Научный Редактор: Р.Х. Сулейманов, Самарканд, 2019, s. 222. (Resim, 1, 2.)

Türk tamgaları, yani harfleri yazı için kullanımdan kaldıktan sonra, Tamgalar ilk kullanıldığı zamana, yani yazıdan önceki kullanım şekline dönmüştür.

Türkçedeki bir çok sözcükler ilkin ifade ettiği anlamını yitirerek veya değişerek benzer veya farklı anlamlar ifade etmektedir. Bunun sebebi de sözcüklerin gelişen inanç sistemi ve kültür öğeleri ile yeni anlamlar kazanmasıdır. Bazı durumlarda fiil veya sıfat olarak kullanılan sözcükler boy ve kişi isimlerine de evrile bilmektedirler. Örneğin, Türk türeyiş algısının ve inancının bir yansıması olarak¹⁷ Börü'den türemeyi ifade eden “Türük, Türek” sözcükleri sonralar millet adı olarak ifade edilmiştir. Tamga sözcüğü de harfleri ifade etmeden önce Türklerin dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimlerinde yazı anlamından tamamiyle başka birşeyi de ifade etmiş olabilirdi. Aydın, fiilden isim yapan ek olan – “gA” ekinin Türkçenin her döneminde sıkça kullanıldığını, Tam - fiilinin de tamtul - ‘tutuşmak, alev almak’; tamtur - ‘tutuşturmak’ ve tamug ‘cehennem’ ile ilgisi olduğunu ve tam- ‘yakmak’ anlamında bir fiil olabileceğini belirtmektedir.¹⁸ Ancak, yazıtlarda ilk gördüğümüz biçimi ile Tamga sözcüğünün “yakmak” fiili ile bağlantılı olduğunu düşünmek uzak bir ihtimal gibi gelmektedir. Tamganın kelime olarak yakmak anlamı belki onun ilk evresi için inanç yönünde bir anlam ifade edebilirdi. Ancak Tamga sözcüğünün yalın ve ek almış biçimi ile yukarıda bir çok farklı anlamlarda kullanıldığını gördük. Tüm bu anlamları ile birlikte bir nesnenin, eşyanın veya yerin üzerine bir şeyi vurmaya da ifade etmektedir. Örnek olarak; ol anı tamgakladı – o, onun boğazına vurdu.¹⁹ Tamgaklamak da bu yerde bir şeyi vurmaya anlamında kullanılmıştır. Tamga sözcüğü bir nesnenin üzerine bir şeyi vurmaya anlamını ve yukarıda verilen diğer anlamlarını ifade etmeden önce kullanılmış bir isim olması gerekmektedir. Söz konusu isim tarih öncesi devirlerde Türk inanç sistemi ile ilgili bir sözcüktü. Bu da Tamganın geçirdiği evrelere uygun olarak farklı veya benzer anlamlar kazanmıştır. Zira, tamgaların kendisi de her zaman Türk inancını ve kültürünü kendinde ifade etmektedir. İlk zamanlarda inanç ve yaratılışla ilgili anlayışları ifade eden simgelere “Tamga” denilmiştir. Tamga zamanla günlük hayatta sıklıkla kullanılan fikri ve görsel yazıya, daha sonra ise harfler olarak yazıya dönüşmüştür. Bu anlamıyla bir ihtimal, Tamga sözcüğünün sonraki anlamı bir nesnenin üzerine bir şeyi vurmaya olarak kullanılmış olabilir. Çünkü Tamgalar harf olarak kullanılmadan önce, taşlara, duvarlara, hayvanların üzerine vurulduğu için bu anlamı ifade etmiş olabilir.

Türk Bengi Taşlarında Tamgaçılar

Araştırmanın ikinci kısmı Bengi Taşlardaki Tamgaçılar olarak ifade edilen meslek gruplarıdır. Tamgaçı adı Türk Kağanlık yazıtlarından Kül Tigin yazıtında iki ayrı tanımlama biçiminde karşımıza çıkmaktadır: Makaraç Tamgaçı ve Oğuz Bilge Tamgaçı. İlgili satırın özgün biçiminde de bu şekilde geçmektedir:

“On ok oğlum Türges Kağanta Makaraç Tamgaçı Oğuz bilge Tamgaçı kelti”.²⁰

¹⁷ M. Seyidov, *Börü*, İstanbul, 2021. s. 29, 32.

¹⁸ E. Aydın, “Eski Türklerde Meslek Adları (Eski Türk Yazıtlarına Göre)”, *Journal Of Turkish Linguistic*, Volume 2, Number 1 March, Institute for Research of Turkish Language Skopje Macedonia, 2008. s. 58.

¹⁹ *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 489.

²⁰ Tekin, *Kül Tigin Bengi Taşı*, K,13. s. 53.

kişiler gelmiştir. Bu meslek grupları içerisinde Yuğçu, Sığtaçı, Barak (türbe) yapıcı, Bediz (resim) yapıcı, Bitik Taş yapıcı ve araştırmamızın konusu olan Tamgaçılar vardır. Tamgaçı sözcüğünün bir meslek grubu olarak anlamı ile ilgili genel kanaat kâtip, mühürdar ve devletin dış işlerinden sorumlu memur²⁵ olduğu yönündedir. Tamgaçılar incelediğimiz metinde Türges ve Oğuzlardan gelen meslek sahipleri idiler. Yani ilgili boyları temsil eden yetkili devlet adamları değillerdi. Diğer türlü boyun Kağanını ya da üst düzey askerini, elçisini anmayıp yalnızca Tamgaçı olan kişilerin vurgulanması metindeki anlatımın bağlamına uygun düşmezdi. **Tamgaçı boyu temsil eden siyasi veya askeri kişiler değil, Tamgaçılık mesleğini icra eden kişilerdi.** Tamgaçı mesleğinin söz konusu dönem için Kağan'ın "Mühürdarı" olarak yorumlanması, ilgili satırdaki meslek grupları sıralamasıyla pek uyumsuzdur. Kağan'ların "Mühürdarı" Bitik Taş yapan, Bedizci, Türbedar, Yuğçu gibi meslek gruplarının içerisinde ne gibi bir pozisyon icra edecekti? Mühürdarlığın metinde sıralanan mesleklerin icrası ile ilgili ne gibi bir bağlantısı vardır? **Bitik Taşlara, Bedizlere, Türbelere gerekli olan şey Mühür değil, Tamga/Yazıdır.** Bu sebeple de bu yerde Tamgaçının "Mühürdar" olarak anlamlandırılması ne metinde sıralanan meslek gruplarının mantığına, ne de Tamga sözcüğünün ilgili dönemdeki anlamına uymamaktadır.

Tamgaçı tanımlamasının Mühürdar olmadığını gösteren bir diğer detay, kelimenin başında kullanılmış olan "Bilge" ve "Makaraç" sıfatlarıdır. Metinde geçen Makaraç kişi adı olmamakla birlikte Türges boylar birliğinin bir Tamgaçısı idi. Makaraç adının, Tamgaçılık işinin farklı bir biçimini ifade eden bir kelime olması gerekmektedir. Ölmez, Makaraç sözcüğünün Sanskrit dilindeki "büyük", "hükümdar" anlamına gelen Maharaja'ya bağlandığını ve yazıtlarda gerçek anlamından ziyade özel bir ad, unvan şeklinde Tamgacının adı olarak kullanıldığını belirtmektedir.²⁶ DLT'de, Çin'den getirilen bir "nakş"ın, mürekkebin adının "mekke(h)" olduğu yazılmaktadır.²⁷ Makaraç sözcüğü ile Mekkeh sözcüğünün ses değişimleri ile birbirini andırması (Mak/Mek) ve Mekkeh kelimesinin Tamgaçılık işinin mahiyetine uygun olarak nakş, mürekkep anlamlarını vermesi bu hususta bir ipucu olabilir. Bununla birlikte Türk Kağanlığında heykelci, ressam vd. meslek gruplarının Çin'den de getirildiği bilinmektedir. Bu sebeple Tamgaçının, yani tamgalarla yazı yazan kişinin mesleğini (Tamgaçılığı) nakş, mürekkep usulu yapmasından dolayı Çince bir sözcük ödünç alınmış olabilir. Bu ihtimali dikkate alarak Makaraç Tamgaçı adlandırmasını nakşla, mürekkeple tamgaları/harfleri yazan bir Tamgaçı olarak anlamlandırmayı uygun görüyoruz. Oğuz adı da ilgili satırda Türges, On Ok gibi boy adlarını ifade etmektedir. Oğuz adının boylar anlamına sadık kalarak, Oğuz Bilge Tamgaçı ifadesininin Oğuz boylar birliğinin Bilge Tamgaçısı olarak yorumluyoruz. Bilge kelimesi burada özel bir ad değil, Tamgaçının bilgeliğini, özelliğini ifade eden bir sıfattır. Bilge Kağan, Umay Bilge, Bilge Tonyukuk vd. adlarda olduğu gibi Bilge sıfatı, yazıtlarda kişi adlarının önünde cinsiyet farketmeksizin kullanılmıştır. Bilge sözcüğünün kişi adlarının önünde sıfat olarak kullanılmasını Türk Uygur Kağanlığı yazıtlarında da aynı şekilde görmekteyiz.²⁸

²⁵ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari, Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul, 1988. s. 84.

²⁶ M. Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler", *Türk Dilleri Araştırmaları*, No: 9. 1999, s. 64-65.

²⁷ *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 523.

²⁸ Ə. Rəcəbov & J. Məmmədov, *Orxon-Yenisey Abidələri*, Bakı, 1993, s. 136.

Makaraç ve Bilge Tamgaçların Kül Tigin'in cenaze törenine katılan ve törenle ilgili Tamgaçılık işlerini icra edecek olan birer Tamgaçı oldukları metnin kendisinden de görüleceği üzere anlaşılmalıdır. Tamgaçların bu türden törenlerde tam olarak ne gibi bir iş yaptıkları yazıtta açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Ancak adından anlayacağımız üzere tamga ile yazı işi icra edilmektedir. Tamgaçlardan bahsedilen ilgili yerde Yuğçu, Bitik Taş yapan, Bedizci vd. meslek grupları sıralanmaktadır. Demek ki, Tamgaçılık Türk Kağanlığı zamanında ayrıca bir meslek grubunun adıydı. Tamgalar Türk Kağanlığı zamanında harf olarak kullanıldığı için, o dönem için de yazıyla ilgili işleri gören kimselerdi. Böyle bir durumda Tamgaçların yalnızca incelediğimiz metindeki gibi törenlerde değil, yazıyla ilgili tüm işlerden sorumlu olduklarını veya yazıyla ilgili işleri icra eden kişiler olduklarını düşünülmesi gerekecektir.

Tamga sözcüğü Türkçede zaman geçtikte farklı anlamlar kazanmıştır. Tamga Türk yazısının, yani Türklerin kullandığı yazının adıdır. Tamganın yazı anlamını yitirmesi ve başka anlamlar kazanması Türklerin öz yazılarını atmalarından sonra olmuştur. Türkler başka ulusların yazılarını kullandıkları ve böylelikle artık tamgalar yazı olarak kullanılmadığı için Tamganın da doğrudan yazıyı ifade etme özelliği zamanla ortadan kalkmış, böylelikle Tamgaçı sözcüğünün de yazı ile ilgili işleri icra eden mesleki anlamı da doğal olarak farklı anlam kazanmıştır. Bunlar içerisinde yalnızca "Mühürdarlık" işi ile ilgili anlamı ifade etmiştir. Bu durumu dikkate almadan, VI.-VIII. yy. Türk Kağanlığı'ndan sonraki çağlarda kullanılan "Tamgaçı" kelimesinin yerine göre anlamını Türk Kağanlığı zamanına da ait etmek bir nevi anakronizma olacaktır. Türk Tamgalarının Türkler arasında yazı olarak kullanılmadığı bir dönemde, Tamgalar artık kullanılan bir yazı olmaktan çıktığı için "Tamgaçı" mesleği de doğal olarak doğrudan yazıyı ifade etmeyecektir. Bu duruma en bariz örnek söz konusu kelimelerin sözlükteki anlamları olacaktır. Bu konuda en muteber kaynak olan DLT'de "ol bitig tamgaladı" ifadesi geçmektedir.²⁹ Bitig burada yazılmış resmi evrağı bildirmektedir ve hükümdarın mühürünün yazıya vurulması ifade edilmiştir. Yukarıda da görüldüğü üzere DLT yazıldığı dönemde Tamgalar artık Türk yazısını ifade etmediği için, doğal olarak Tamga sözcüğü de yazı anlamını yitirmiştir. Tamga kelimesi özellikle XIII.-XV. yy.'lardan sonra hükümdarın mühürü ve bir vergi çeşidi olarak yeni anlamlar kazanmıştır³⁰.

Tamgaçılar aynı zamanda Bengi taşlara, yani yazıtlara Tamgaları yazan kişilerdir. Buna rağmen Kül Tigin anısına dikilen Bengi Taş'da ise Yolg Tigin metni kendisinin yazdığını ifade etmekte ve bir Tamgaçıdan söz etmemektedir.

Yigirmi kün olrp bu taşka bu tamka kop Yollğ Tigin bitidm.³¹

Yirmi gün oturup bu taşka bu duvara (tamka) hep Yollğ Tigin bitirim

ᠶᠢᠭᠢᠷᠮᠢ ᠬᠦᠨ ᠣᠯᠷᠫᠤ ᠪᠤ ᠲᠠᠰᠬᠠ ᠪᠤ ᠲᠠᠮᠬᠠ ᠬᠣᠫᠤ ᠶᠣᠯᠭᠢ ᠲᠢᠭᠢᠨ ᠪᠢᠲᠢᠳᠤᠮᠤ

²⁹ *Dîvânu Lugâti 't-Türk*, s. 489.

³⁰ В. С. Ольховский, *Историко-археологический альманах*, No: 7, Армавир, 2001, s. 75.

³¹ Ergin, *Kül Tigin Bengi Taşı*, GB, 1. s. 31.

Türk Kağanlığı'nda Tiginlerin hanedan mensubu olduğunu göz önünde bulundurarak ve Tiginlik unvanından dolayı Yolğ Tigin'in Tamgaçı mesleğini icra etmeyeceği düşünülebilir. Ya da tam tersi Tamgalarla yazı yazmak bir soyluluk ve aristokratlık göstericisi de ola bilirdi. Aynı zamanda Tamgaların taşlara işlenmesi özel bir teknoloji ve bu işi yapabilecek bir meslek erbabı gerektirmektedir. Bu yüzden Yolğ Tigin'in bu iş için uzmanlaşmış olduğunu düşünmek Türk Kağanlığının sosyal yapısı ile ilgili farklı bir tablo çizmiş oluyor. Yolğ Tigin'in burada Bengi Taşın yazılması işine nezaret eden yetkili kişi olarak mı bitirdim diyor, yoksa doğrudan taşlara Tamgayı işleyen kişi olarak mı? Tamgaçılar Türk Kağanlığında siyasi ve sosyal hayatta yazı işi ile ilgili işleri icra etmişlerdir. Yazıyla ilgili bu işlerin bir çok türden olabileceği ihtimal dahilindedir. Bunlar hattatlık, resmi devlet yazışmaları, elçiler arasında çevirmenlik, Kağan'ın buyruklarının yazılması ve diğer yazı işleri olmuştur. Bu işlerin her biri de seçkin kişiler tarafından yapılan önemli mesleklerdi. Bengi taşlar da Türk Kağanlığında devletin resmi belgeleri idi. Bu sebeple hanedan mensubu Yolğ Tigin'in Kağanlığın resmi belgesi olan Bengi taşta tamgaları yazmış olması da mantıklı gözükmektedir. Yazıtların yukarıda verdiğimiz aktarımında Tamgaçı sözcüğünün anlamları “mühürdar”, “nişancı” olarak verilmiştir. Tamgaçıların gördüğü işler arasında belki *mühürdarlığın*, *nişancılığın* da olduğu, ancak Tamgaçılık işinin yalnızca bu olmaması gerekmektedir. En azından Türk Kağanlığı zamanında bu böyle idi. Sonraki dönemlerde Tamgaçı doğrudan mühürdar veya başka bir meslek memuru olmuş olabilir. Ancak yazı ile ilgili işlerle uğraşan- **hatt sanatı, çevirmenlik, buyrukları yazan-** anlamında Tamgaçı mesleği anlatımda sıralanan diğer meslek grupları ile uymaktadır. Yolğ Tigin'in ifadesinde göze çarpan diğer bir husus “Tamka” kelimesidir. Burada geçen “Tamka” sözcüğü ilk bakıştan yazıyı ifade eden bir sözcük gibi gözükmektedir. DLT'de kullanıldığı her yerde “Tam+ka” sözcüğü duvar olarak geçmektedir: Ol tamka tirendi (O duvara yaslandı).³² DLT'de de gösterildiği gibi “Tam+ka” sözcüğünde “tam” kısmı kelimenin kökünü oluşturmaktadır. Bengi taşda da “Tam” kısmı sözcüğün köküdür.

Sonuç

Tamga yazı ilişkisi hususunda Türk yazısının, harflerinin tamgalardan türediği fikri daha esaslı gözükmektedir. Türkler tarafından türetilen ve ilk örneği M. Ö. VI-V. yy.'a tarihlenen Esik Kurganı'ndan bulunan gümüş kase üzerine yazılmış³³ ve en yaygın haliyle Türk Kağanlığı zamanında kullanılan Tamgaların, Türk yazısı veya Türk Tamgaları olarak ifade edilmesi daha berrak bir tanımlama olacaktır. Türkbilim araştırmalarında Türk yazısının adlandırılması ile ilgili yazının mahiyetini ve tarihini tam olarak ifade etmeyen adlandırmaların (Runik yazı, Türk Runik yazısı vd.) yanında söz konusu yazının doğrudan Türk Tamgaları veya Türk yazısı olarak ifade edilmesi tamgaların kökenini ve mahiyetini daha doğru ifade etmektedir.³⁴ Hangi Türk yazısı şeklinde akıllara gelebilecek soru karşısında da, doğrudan Türklere özgü olan ve Türkler tarafından türetilen ve en esaslı da eski Türk inancını ve kültürünü kendinde ifade eden yazının Bengi taşlardaki yazı olduğu gerçeği hatırlanmalıdır. Tamglaların kullanıldıkları ilk aşamada heraldik, dini, hukuki, günlük hayatta süs vd. işlevleri görmüşlerdir. Bu ilk aşamadaki tüm anlamları ile Türk inanç sistemi ile ilişkili

³² *Dîvânu Lugâti't-Türk*, s. 274, 275, 276, 392.

³³ Кемал Акишеф, *Курган Иссык*, s. 71.

³⁴ O. Alizade, *VI.-VIII. yy. Türk Kağanlık Yazıtlarında Türk Kimliği*, İstanbul 2022, s. 34.

oldukları için inanç yönünden kutsallıkları vardı. Tamgaların Türkler arasında metin yazısı olarak kullanıldığı dönem Tamga evriminin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada ise Tamgalar Türkler arasında yazı olmaktan çıkmış ve eski kutsallığını kaybetmekle birlikte ilk aşamasına, yani ongun, süs, simge, mühür, nişan biçimine dönmüştür. Tamgaların geçirmiş olduğu üç ayrı evrede sözcüğün anlamı da yeni işlevine uygun olarak değişmiştir.

Türk yazısının harflerinin eski Türkçedeki adı Tamgadır. Tamga harfleri ifade ettiği için Tamgaçı sözcüğü de Tamgalarla yazı yazan, Tamgalarla uğraşan meslek erbabını ifade edecektir. Tamgaçı sözcüğünün tarihin sonraki dönemlerinde farklı anlamları ifade etmesi kelimenin yazılı olarak ilk kullanıldığı Türk Kağanlığı zamanından bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Türkler kendi yazıları olan Tamgalarla yazı yazmayı bıraktıktan sonra doğal olarak artık Tamga sözcüğü harfleri ifade eden bir kelime olarak kullanılmaktan çıkmıştır. Bu durumda ister istemez Tamgaçı sözcüğü de Tamgalarla yazı yazan kişiyi ifade eden bir adlandırma olmaktan çıkmış ve farklı anlamlar kazanmıştır. Türk Kağanlık yazıtlarında geçen Tamgaçı tamgalarla yazı yazan ve yazı/tamga ile ilgili işleri icra eden kişilerdir.

Kaynakça

- Акишев, К., *Курган Иссык*, Москва, Искусство, 1978.
- Аманжолов, А. С., *История и Теория Древнетюркского Письма*, Алматы, Мектеп, 2003.
- Alimov, R., *Tanrı Dağı Yazıtları-Eski Runik Türk Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*, Kömen Yayınları, Konya, 2014.
- Alizade, O., *VI.-VIII. yy. Türk Kağanlık Yazıtlarında Türk Kimliği*, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2022.
- Donuk, A., *Eski Türk Devletlerinde İdarî, Askerî Ünvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.
- Duran, R., “Motiflere Dönüşmüş Türk Damgaları-Geometrik Motiflere Farklı Bir Bakış”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt, 13. Sayı, 23. s. 679-698.
- Divânu Lugât't-Türk*, Haz., A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Ergin, M., *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları, 45. Baskı. İstanbul, 2011.
- Kıdralı, D., Babayar, G., *Türk Bengü Taşı: Şiveet Ulaan Damgalı Anıtı*, Uluslararası Türk Akademisi, Astana, 2015.
- Karatayev, O., Janıbekova, K., “Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonlar)”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2016 Yıl: 4, Sayı: 8, s. 163-179.
- Ölmez, M., “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9/ 1999, s. 59-65.
- Rəcəbov, Ə. & Məmmədov, J., *Orxon-Yenisey Abidələri*, Yazıçı Yayınları, Bakı, 1993.

- Sertkaya, O. F., “Eski Türkler Okur Yazar mıydı?”, *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2001, s. 23-37.
- Seyidov, M., *Börü*, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Tekin, T., *Orhon Yazıtları*. Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 1, İstanbul, 2003.
- Toprak, F., “Defter-İ Cengiz-Nâme’ e Boy Nişanları ve Damgalar”, *Turkic Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkic or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, s. 555-574.
- Tezcan, M., “Eski Türklerde Damga”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 1990.
- Ольховский, В. С., *Историко-археологический альманах*, No: 7, Армавир, 2001.
- Яценко, С. А. & Смагулов, Е. А., *Знаки Городиц Чача. Тамги Доисламской Центральной Азии*, Ответственный Научный Редактор: Р.Х. Сулейманов, Самарканд, 2019.
- Васильев, Д. Д., *Графический фонд памятников тюркской рунической письменности азиатского ареала*, Москва, 1983,
- Кызласов, И. Л., *Рунические Письменности Евразийских Степей*, Российская Академия Наук Институт археологии. «Восточная литература», Москва, 1994.